

7335

KUR

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

*Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκικῶν βιβλίων. Ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς
Ἱερᾶς Συνόδου.*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46. ΟΔΟΣ ΣΤΑΜΟΥ—ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1920

FRANZOSIA

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

*Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ἸΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκτικῶν βιβλίων. Ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς
Ἱερᾶς Συνόδου.*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46. ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ—ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1920

Ἀριθ. { Πρωτ. 1497
Διεκπ. 1017 } Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἀ. Διομήδη Κυριακόν.

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Συνφδὰ τῇ ἐκθέσει τῇ ὑποβληθείσῃ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσαν **Χριστιανικὴν Ἠθικὴν** ὑμῶν κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξεληθόντος, ἀποφαίνεται ἡ Ἱ. Σύνοδος, ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τούτῳ οὐδὲν περιέχεται τὸ ἀντιπίπτον τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθικη;

Χριστιανική ήθικη είναι ή έπιστημονική διδασκαλία περι τών πθών τών εις τόν χριστιανόν πρεπόντων κατά τας άγίας Γραφάς και τήν Ιεράν τής εκκλησίας παράδοσιν. 'Η χριστιανική δηλ. ήθικη, έχουσα ώς κυριώτατον αύτης οδηγόν τας Γραφάς και τήν άλλην διδασκαλίαν τής 'Εκκλησίας, εξετάζει όποιοσ πρέπει να είναι ό βλος του χριστιανού, τίνας κανόνας ήθικους πρέπει να ακολουθη, τίνα είναι τά καθήκοντα αυτού προς τόν Θεόν, προς τόν πλησίον και προς έαυτόν, τίνας άρετάς πρέπει να άσκη και τίνας κακίας να φεύγη, ίνα είναι άληθής χριστιανός.

§ 2.

Τίς ή αξία τής χριστιανικής ήθικης;

'Η αξία τής χριστιανικής ήθικης δεικνύεται εκ τής υποθέσεως αύτης. Δέν υπάρχουν σπουδαιότερα και μάλλον ένδιαφέροντα διά τόν ανθρώπινον νούν ζητήματα ή ταύτα· τίς είναι ό νόμος, όστις πρέπει να κανονίζη τας πράξεις του ανθρώπου· πότε ό άνθρωπος πράττει κατ' άρετήν και σύμφωνα προς τό άγιον του Θεού θέλημα και πότε κακώς· τί είναι δίκαιον, τί είναι άδικον· τί άγαθόν, τί κακόν· τίνα είναι τά καθήκοντα του ανθρώπου προς τόν Θεόν, προς τόν πλησίον και προς έαυτόν. Πάντα δέ ταύτα είναι υπόθεσις τής χριστιανικής ήθικης. 2) 'Εκ του σκοπού αύτης. Σκοπός αύτης είναι να οδηγήση ήμάς εις τό άγαθόν και να άπο-

τρέψη ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐκεῖνο μὲν παριστώσα καὶ ἀποδεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλοῦμενοι, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὅπως ἀπάδοντα πρὸς χριστιανούς ! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως ἡ γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως τίς εἶναι ἑνάρετος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου, ὅταν ἢ ἀγνοῶ ἑντελῶς αὐτὰ ἢ γνωρίζω αὐτὰ ἑλλιπῶς ; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνώσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὁποῖον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς ὅποῦτος πρέπει νὰ εἶναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνείδησις, τί ἐλευθέρως θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχήσεως, ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖ διδάσκεται συντόμως καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ταῦτα διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον· τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον· τῆς φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν αὐτοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4.

Τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν; Τίς εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον;

Ἡ ἁγία Γραφή ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον θεωρεῖ καὶ κηρύττει τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη περιλαμβάνει πάντα τοῦ ἀνθρώπου τὰ καθήκοντα εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῶν τεσσάρων πρώτων ἐντολῶν, καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον διὰ τῶν ἑξ τελευταίων. Ἐν δὲ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐρωτηθεὶς ὁ Κύριος ποῖαι

είναι αί μέγισταί ἐντολαί, εἶπε τὸ «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὄλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὄλῃ τῇ διανοίᾳ σου» καὶ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. κβ'. 37 - 40). Καὶ ὅτε νομικός τις ἠρώτησεν αὐτὸν «τί ποιήσας αἰώνιον ζωὴν κληρονομήσω;» πάλιν ἀπήντησεν· «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν... Τοῦτο ποιεῖ καὶ ζήση» (Λουκ. ι'. 25 - 28). Οὗτος λοιπὸν εἶναι ὁ ὑψιστος νόμος, καθ' ὃν πρέπει νὰ ρυθμίζωνται αἱ πράξεις τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Τὸν αὐτὸν νόμον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εὐρίσκομεν ὡς ὑψιστον ἠθικὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐὰν λογικῶς σκεφθῶμεν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἡ κορωνὶς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς ὃν δηλ. πνευματικόν, τ. ἔ. λογικόν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὅποιον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἐν ἣ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὑψιστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλάσεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προίκισας αὐτὸν διὰ τσοσούτων ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τσοσούτον μέγαν προορισμὸν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὡν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτὸν ἡ Γραφή «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε'. 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτόν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάσῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὅποιον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλησίον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ὅμοιον ἡμῖν»

φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφή θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε», λέγει ὁ Παῦλος, «ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ', 24). Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλληνας, ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί. Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην αὐτοῦ, υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, εἰς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν δεόν νὰ τείνη, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἤτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

§ 5.

Τίς ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος, ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;

Ἄφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἢ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεπροικισμένον, ὡς ὑψιστος ἠθικὸς νόμος (**)

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύτη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχίσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχίσεως § § 18 καὶ 19.

(**) Ἠθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται τὰ ἤθη καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν.

ὃν ὀφείλει νὰ κανονίξῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαίως νὰ ἐξαχθῇ οὗτος. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν. Τὴν ἀγάπην λοιπὸν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον χαρακτηρίζει, ὡς ὑψιστον ἠθικὸν νόμον καὶ ἡ ἀγία Γραφή καὶ τὸ λογικὸν ἡμῶν εὐρίσκει ὡς τοιοῦτον λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίξῃ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπάδει ὡς κακὸν ἢ ἁμαρτιαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι ἠδύνη ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ὑπαγορεύεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν, ἢ ὅ,τι ἀπλῶς συμφέρει ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἕγωισμὸν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωιστῶν, ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηγῶναι τὸν ἄνθρωπον καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωιστῶν δὲ ἀρχή, ἡ δεχομένη ὡς ὑψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον, ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν, τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνη ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ἐδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βεβαίως καὶ ἡ πρὸς τὸ ἠδὺ καὶ εὐάρεστον τάσις, εἰς ὃ κινουσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιθυμίαι, καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν τάσις ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὑπεβοηθῶσι τὴν συντήρησιν τῆς σωματικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀσφαλίξωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τὰ ταπεινότερα ταῦτα ἐλατήρια πρέπει νὰ

ἔρχονται ὡς ἐπιδοθητικά καὶ νὰ ὑποχωρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ὑψηλοτέρου ἐλατηρίου, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἐπιβαλλομένου τῷ ἀνθρώπῳ ὡς πνευματικῷ ὄντι. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται μὲν καὶ σῶμα, ἀλλ' εἶναι κυρίως πνευματικὸν ὄν. Διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ ἐν αὐτῷ πνευματικῇ ζωῇ, τὸ σῶμα τῷ πνεύματι (Ματθ. κς', 41). Τὰ σωματικὰ ἄρα ἐλατήρια δεόν νὰ ὑπόκεινται τῷ πνευματικῷ ἐλατηρίῳ. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ συμφέροντος ἐπιτρέπεται μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντίκεινται τῷ ὑψίστῳ ἠθικῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, τῇ ἀγάπῃ δηλ. πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

§ 6.

Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλεται ἡμῖν κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὑπὸ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἣν ὀφείλομεν ὡς χριστιανοὶ νὰ ἀκολουθῶμεν, καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν. Ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἡ συνείδησις του ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. 6', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅτι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε ταῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιᾶδων ἐτῶν καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιᾶδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακόν καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τοῦναντίον καλόν, τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ, ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. Ἄν ὑπῆρξαν δὲ

ἢ ὑπάρχωσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς ἐπι-
κρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διεστραμμέναι, τοῦτο δὲν διαφεύδει τὴν
ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι,
ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ
λάβωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρό-
τητος, ἣτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ
ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύ-
ξεως καὶ ἡμερότητας, ἣτις εἶναι κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ,
ἀπαραλλάκτως ὅπως, ἐρευνῶντες τὰς ἰδιότητας φυτοῦ τίνος, πρέ-
πει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν
τῇ καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἣτις ἀπὸ
τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν ἀρξαμένη διεδόθη
εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξησθένισε μὲν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς
ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνον ἐξη-
σθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν
Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποίουν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ
βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὅπωςδῆποτε ἠθικὰς τινὰς
ἐννοίας. Διὰ τοῦ Θεοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ
Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ ἠθικὸς νόμος
ἀποκτᾷ ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐ-
τοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύν.

§ 7.

**Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται
ὁ ἠθικὸς νόμος ;**

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληρῶται μετὰ εὐκρινεοῦς δια-
θέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους
σκοπούς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινὰ πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ
πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης, πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ
πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε
ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ
τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν

τοῖς Εὐαγγελίοις, αἵτινες τὰ πάντα ἐποίουν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοὺς ἀνθρώπους» (Ματθ. 5', 1). Μόνον ὅταν τὸ ἐλατήριον τῆς πράξεως εἶναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τοῦναντίον ὁ σκοπὸς εἶναι κακός, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῇ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν π. χ. δίδω χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινὰ, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρὸν τινὰ σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὁμοίως καὶ τἀνάπαλιν· δηλ. οὐσιωδῶς ἢ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι δῆθεν ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως κακῶς ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον· διότι τὸ κακὸν μένει πάντοτε κακὸν καὶ διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία ὀφείλονται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπόν, ἵνα εἶναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ εἶναι ἀγαθὴ.

Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 8.

Τί εἶναι συνείδησις ;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοῦ, καθ' ἣν κρίνομεν πράξιν τινὰ ἡμετέραν, ἂν εἶναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως δικαίως καλεῖται *φωνὴ Θεοῦ*, διότι ὑπὸ τοῦ Πλάσιου ἐνετέθη ἡμῖν ἡ γνῶσις αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποχρέσεως ὡς ὀδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν εἶναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν

εἶναι κακὴ· καὶ τότε λέγεται *προηγουμένη συνειδήσις*, μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πράξις ἦτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην *ἠθικὴν ἱκανοποίησιν* ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐὰν δὲ κακὴ, φέγει καὶ ἐλέγχει ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν *τύψιν τῆς συνειδήσεως*, καὶ τότε λέγεται *ἐπομένη συνειδήσις*. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἠθικὴ *ἱκανοποίησις* εἶναι ἡ *βάσις τῆς ἀληθοῦς* εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἣν καὶ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέψωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὐρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ἐχθρᾷ πρὸς αὐτόν, εἶναι δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ *τύψις τῆς συνειδήσεως*, ἧτις βεβαιοὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ καθὼς ἐν γένει ὁ νοῦς, οὕτω καὶ ἡ συνειδήσις νὰ ἐπισκοπισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη *συνειδήσεως*: τὴν *εὐλαβῆ* ἢ *ὕγιᾶ*, ὅταν ὀρθῶς κρίνη τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· τὴν *εὐρεΐαν* ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον συγχωρῇ αὐτόν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν *ἐλαστικὴν*, ὅταν ὀτὲ μὲν εἶναι αὐστηρά, ὅταν δηλ. δὲν πρόκειται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὀτὲ δὲ ἐπιεικής, ὅταν παρουσιάζεται σπουδαῖόν τι συμφέρον· τὴν *περιδεᾶ*, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος τὴν *φαρισσαϊκὴν συνειδήσιν*, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα εἶναι ἀδιά-

φορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνείδησις ἐκ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγξας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἐνφὶ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ', 24). Ὁ τὴν ὑγιᾶ συνείδησιν κεκτημένος ὀνομάζεται εὐσυνείδητος. Ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνείδησιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ὁ ἀσυνείδητος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνείδητου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνείδησία αὕτη ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναλγησίαν, ἣτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ τὰ βαρύτερα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλγος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἔτι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατάστασις τῆς πωρώσεως τοῦ νοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύτερα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἴχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασφύζεται. Τὴν συνείδησίν του πρέπει νὰ σπουδάσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῆ καθαρὰν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύναται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ ἠθικῶν ὁμιλιῶν καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῆ τὰ ἐξῆς παραγγέλματα.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνείδησίν σου ἂν εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι κακόν.

Πρᾶττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 9.

*Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται
τὰ καθήκοντα ;*

Καθήκον λέγεται πᾶσα πρᾶξις ἐπιβιβλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης, τοῦ ὑπὸ τε τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐπιβαλλομένου. Π. χ. ὁ ἠθικός νόμος μοι ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς· τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκόν μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς ἀποφατικά καὶ εἰς θετικά· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσί τι, οἷον μὴ κλέψης· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, οἷον ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ἀπόλυτα ἢ γενικά καὶ εἰς σχετικά ἢ εἰδικά. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικά λέγονται τὰ καθολικά καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, οἷον ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικά δὲ ἢ εἰδικά λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ὡς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν (μὴ λατρεύης τὰ εἰδῶλα· μὴ ἐπιθυμῆς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαιροῦνται εἰς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀδικῇ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσης), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν· (σφῆζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου). Ἐκεῖνα ἐκδιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἑκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἄληθης εὐεργεσία. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα εἶναι ἐπίσης

σπουδαῖα καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθὴς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δευτέρα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν κηρύττει ἀξίους ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 31—46).

§ 10.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι, ἡ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη, εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Π. χ. καθὼς ἔχω ἐγὼ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, ἵνα καὶ οἱ ἄλλοι σέβωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς ἀπόλυτα (ἢ φυσικὰ) καὶ εἰς σχετικὰ (ἢ ἐπίκτητα). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. *Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δευτέρα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, αἷς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, ὅλον δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρείας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ *προσωπικά*, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, ἢ *πραγματικά*, ὅταν ἀναφέρων-

ται εἰς πράγματα. Τὸ δίκαιωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσω-
πικόν· τὸ δίκαιωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν.
Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἡ εἰς ὠρισμένα,
τοιαῦτα δηλ., τὰ ὁποῖα ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύναται νὰ
ἐκδιασθῶσι, καὶ εἰς ἀόριστα, τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα δὲν δύναν-
ται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐκδιασθῶσιν, ἀφινομένης τῆς
τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκο-
ποῦσι νὰ ἀποσοθήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρί-
νονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα σκο-
ποῦσι νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ
ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα
ὠρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν
μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ
θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος
ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς πολιτικοὺς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίω-
μά μου καὶ νὰ ἐκδιᾶσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Πα-
ράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ πάντες
νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὁμως νὰ ἐξαναγ-
κᾶσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμῆ
μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης
καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὠρισμένων
δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀπε-
κρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίαν καὶ
φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου, διότι ἡ
φιλανθρωπία, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία
καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν ἐξεδιᾶζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 11.

*Τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἄδικον; Τί δικαιοσύνη καὶ
τί ἀδικία; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης;*

Δίκαιον εἶναι ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δι-
καιώματα τῶν ἄλλων, ἄδικον δὲ ἡ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτά.

Δικαιοσύνη δὲ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· **ἀδικία** τοῦναντίον ἢ ἕξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακρίνομεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενωτέρῳ ἔννοια ἢ **πολιτικὴν** καὶ **αὐστηρὰν** καλουμένην, ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκδιαζομένων δικαιομάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην **καθολικὴν** ἢ **χριστιανικὴν** τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ ἐκδιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιομάτων, ἣτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευσε οὐ μόνον τὸ φονεῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διακείσθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιτορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε', 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιομάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν εἶναι ἀσήμαντος, καλεῖται **πταῖσμα**, ἐὰν δὲ εἶναι μικρά, καλεῖται ἀπλῶς **ἀδίκημα** ἢ **πλημμέλημα**, **κακούργημα** δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην. Ἐπιείκεια δὲ εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιομάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακριβείαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Π. χ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν εἴμεθα φιλόανθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως πράττοντες θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἢ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεον, ὅταν ἢ χρεῖα ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὗς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδι-

κία (*). Πρέπει ἔμως ἡ ἐπεικεία νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δέη καὶ πρὸς εὖς δεῖ· διότι δύναται ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγι-
στος ἐπεικεία νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφραμό-
ζηται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέ-
λαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ αὐστηρότης εἶναι
ἡ ἀνευ ἐπεικειάς δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ.
μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει
τῶν καθηκόντων μηδὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπα-
γορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

§ 12

Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων ;

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενωτάτα
πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ
δικαιώματα, τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς, τῆς πε-
ριουσίας καὶ τῆς ἐλευθερίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα
καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν,
τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς
τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα
τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθή-
κοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι δύναται
νὰ εὕρῃ καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τἀνάπαλιν.

§ 13

Τί εἶναι ἐλευθέρρα θέλησις ;

Ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ὅταν
πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δέ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν
δὲν ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἐὰν ὅ,τι πράττωμεν δὲν ἦτο προῦν τῆς
ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἀνθρώπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε

(*) Summum jus summa injuria.

παρὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιε', 14—20) (*).

Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις, εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἀνθρωπος ὡς ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἔνστικτα ἢ ὀρμέμφυτα τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιέπαινα οὔτε ἀξιόμειπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζουσι διάφοροι αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωισμὸς, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁμοίως ὁ ἀνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωισμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, ψέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδότος. Ἐὰν τοῦναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκείνο. Ὁ ἀνθρωπος, ὡς λογικόν ὄν, πρέπει νὰ ρυθμίζῃ τὴν θέλησίν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρῃται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἔκα-

(*) Σημ. «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφήκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολάς καὶ πίστιν ποιήσεις εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ. Οὐ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χειρὰ σου. Ἐναντι ἀνθρώπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ».

στος έσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεωσ-. Ὅταν δὲ συνηθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησίς του, οὕτως ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν βροπήν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι *ισχυρά*, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ του σύρῃται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 14

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων;

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην, ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινα λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα· 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῇ τινι, τὸ ὅποιον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὅποιον μοι ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθεὶς ὑπ' ἄλλου ἔβλαψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται νὰ μοι καταλογισθῇ. 2) Ὅσῳ μικρότερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενίζουσι καὶ σμικρύνουσι ἡ ἀγνοία, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἡ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὀργῆς π. χ. ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς συνήθειας, δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσῳ μεγαλυτέρα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλύτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως. Ὁ ὑβρίζων π.χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα εἰς ξένον τινά. Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Π. χ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας ὅμως τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων εἶναι μᾶλλον ἀξιέπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 15

Τί είναι ἀρετή ;

Ἄρετή εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδή, ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν, διότι ἀληθῆς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ μὴ κινούμενος ὑπὸ μόνον τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τῶν ἐγωιστικῶν ἐνστίκτων, ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλ' ἀκολουθῶν ὡς ὕψιστον ὁδηγὸν τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν, τὰ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ὕψιστον ἐλατήριον τῶν πράξεών του τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης. Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ἀπλῶς σωματικῆς, κτηνώδους ζωῆς, εἰς τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν, ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ ἀρετὴ, ἵνα εἶναι ἀληθῆς, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ εἶναι περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττῃ τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ· νὰ εἶναι π. χ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθῆς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερῆς. 2) Πρέπει νὰ εἶναι ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ. Μία ἀγαθὴ πράξις ἅπαξ γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν εἶναι εὐκόλος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαι δυσχέρειαι πρέπη νὰ ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἕξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθόν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκειται νὰ ὑποστῇ μεγάλης ὕλικας ζημίας. 3) Πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργός, νὰ δεικνύεται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων. Ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιῶδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκῃ λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἔνδειξις ἀκραιφνοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης· διότι πολλάκις καὶ φαῦλοι ὀμιλοῦσι περὶ

ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ λοιπὸν ἔργα εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. «Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (6'15), γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὡς τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἶπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;». 4) Πρέπει νὰ εἶναι **καθαρά**, δηλαδή νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταδιβάσκειται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσχῶσι καὶ οἱ χεῖριστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 16

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπή πρὸς τὸ πράττειν τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ὅλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη, κακὴ πρᾶξις λέγεται **ἁμαρτία**. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἑγωισμόν καὶ ἐντελῆς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανόνα τῶν πράξεων του ἔχει τὸ ἡδύναν τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἣτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Διὰ τῆς κακίας καταπίπτει τις εἰς ἀποκτῆνωσιν, διότι τὰ κτήνη τὰ στερούμενα λογικοῦ κινουῦνται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἐνστίχτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν ζῆ μόνον τὴν κατωτέραν, σωματικὴν ζωὴν, ἀγνοεῖ δὲ τὴν ἀνωτέραν, πνευματικὴν, ἠθικὴν ζωὴν. Τὰ κρατύοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. 1ον Ἡ **κακὴ ἀγωγή** δύνανται νὰ βλάβῃ μέγαν τὸν ἀνθρώπον διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καί, καθὼς πλάσ-

σεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα τῆς ἠθικῆς, τὰ ὅποια λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρῇ. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μητρὸς, ὅφ' ἣς τὴν παιδαγωγῶσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον. ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ αἱ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἢ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἢ Μόνικα, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἢ Νόννα καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας ἢ Ἐμμέλεια. Τοῦναντίον πολλῶν περιβοήτων κακούργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακούργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον Ἡ ἔλλειψις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τις εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος, εἰς οὐδέποτε ἐδιδάχθη τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, εἰς οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ Ἐκκλησία, εἰς ἣν κυρίως εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν ταῖς σχολαίσις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἡθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτα. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία σιγᾷ, εἰς οὐδέποτε κήρυγμα δὲν ἀκούεται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, εἰς οὐδέποτε τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζουσιν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ

κακία θριαμβεύει. Βον Καθώς βλέπει ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιβλαβὴς εἶναι καὶ ἡ κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Ἡ χειρίστη ἀλλὰ καὶ συνηθεστάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων, ὧν ἡ ἀπλή τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐνῶ ἡ θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυμένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ἕ,τι ὡς ἐξωτερικὸν ἔθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρήσκους, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἀνθρωποὶ ἄσπλαγχοι καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δείξῃ τὴν εὐσέθειάν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλάνθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι «Οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5', 21). Ἄλλαχού δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ψαλμὸς 51', 6, Ματθ. 9', 13), δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλάνθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεκτὰ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον Τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ ἐννοεῖται ὅτι διαφθεύρουσι μέγਾਲως τὸν ἀνθρώπον· διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσχεῖ μείστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτωτέρων ἀνθρώπων, οὔτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἄφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι παρὰ τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνεωτέρων. Διότι, ὅταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων,

ἀνθρώπων, οἷον εἰ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιρας, ἐν ἣ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον ὑπὸ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται, ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει, ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιε', 33), κατὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί· φθείρουσιν ἡθὴ χρῆσθ' ἐμιλίαι κακαί». Ἐπειδὴ βλέπτουσιν αἱ κακαὶ συναναστροφαί, δεόν νὰ ἀναστρέφηταί τις μετὰ ἀγαθῶν καὶ τοιοῦτους νὰ ἔχῃ φίλους. Φιλία εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη πρὸς τινὰ πρόσωπα, ὧν τὰ πρῶτα κτήματα καὶ ἡ ἀρετὴ εἰλικυδῶν ἡμῶν τὴν συμπάθειαν. Ἡ φιλία ἡ στηριζομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν φίλων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς εἰς ἡμᾶς εὐχάριστοι ἢ ὠφέλιμοι, εἶναι ψευδής. Εἶναι μέγα εὐτύχημα τὸ ἔχειν φίλους, οἵτινες, ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας ἡμῶν, ἐν δὲ ταῖς δυσπραγίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσιν ἡμᾶς. 5) Τὰ αἰσχροῦ θεάματα (ἐν θεάτροις καὶ κινηματογράφοις) καὶ τὰ ἀνήθικα ἀναγνώσματα καὶ μυθιστορήματα. Τὸ καλὸν θέατρον καὶ τὸ καλὸν διήγημα δὲν βλέπτουν. Τὰ κακὰ ὅμως εἶναι δηλητήριον.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α΄.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

§ 17

Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;

Ὁ ἠθικός νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρῶτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθόν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστοῦμεν οὐ μόνον τὴν ὕπαρξιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ, ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ, ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεόν καλεῖται εὐσέβεια. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχη ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζηται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, ὅταν εἶναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεόν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν, καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχη τὴν πεποίθησίν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίζῃ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ εἶναι ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη(*) καὶ ἡ ἐλπίς

(*) Σημ. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενωτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ πρωσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

εις τὸν Θεόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· διότι ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὁ·τος παναγάθου πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας. ὑπὲρ ἦν ὕψοι τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. «Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18), ἔξω βιάλλει τὸν φόβον». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὄλω τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅστις δέον νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῆς πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία.

§ 18

α'. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν;

Πίστις εἰς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποιθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν. ὅσαι διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἡμῶν ἐν γένει, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται ἱστορικὴ πίστις, ἢ ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας, ἣν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς γνωστὰς καὶ παραδεδεγμένας ἀληθείας.

τοῦ νοῦ ἡμῶν, καὶ τότε λέγεται *λογικὴ πίστις*. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι ἅμα ἱστορικὴ καὶ λογικὴ.

Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν, διότι διδάσκονται ὑπὸ ἀξιοπιστῶν καὶ μέγιστον κῦρος ἐχόντων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθνον δὲ εἰς πλείστοι αὐτῶν ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν, ἢ δὲ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας ἢ τὴν τελειοτάτην ἀποκάλυψιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας (ἢ διδασκαλία τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἠθικῆς ὁμολογεῖται παρὰ πλῆκτων ὅτι ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξαν τὰ ἄλλα θρησκευτάτα καὶ οἱ σοφώτατοι τῶν ἀνθρώπων πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν), γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐφωτίσθησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία, διότι πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλόν, πᾶν δῶρημα τέλειον, εἰς τὸν Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος (Ἰακ. α', 17). Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποιθήσιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, εἰς τὸ κῦρος τῆς διδασκαλίας των.

Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικὰ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ιδέας τοῦ νοῦ ἡμῶν ἢ πρὸς τὰς ἀποφάνσεις τοῦ κοινοῦ ὑγιοῦς νοῦ καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως, ἅτινα ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὀδηγῶσιν ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἐνῷ αἱ ἀντίθετοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πλάναι εἶναι μωραὶ καὶ ἀνόητοι. Διότι πιστεύοντες 1ον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, 3ον εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, 4ον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἡμῶν, ἵνα γίνωμεν ἄξια τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, 5ον εἰς τὸν Χριστὸν ὡς σω-

τῆρα τοῦ κόσμου καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν, διὰ δὲ τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ἔδρυσεν, ὠδήγησε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸν ἁγιασμόν καὶ ἀνεμόρτωσε καὶ ἀνέπλασεν αὐτὸν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς, διὰ δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνευματός του ἐμπνεομένης ἐκκλησίας του ἐνεργεῖ ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν ἐκάστου ἡμῶν, καὶ ἔτι εἰς τὴν μέλουσαν ζωὴν καὶ μέλλουσαν κρίσιν (καὶ αὗται εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ) πιστεύομεν εἰς ἀληθείας εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ὄχιου νοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη τυχαίως· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει· καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἔγινε τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἔγινεν ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τσσαύτης σοφίας καὶ ἁρμονίας κατεσκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνειδήσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου καὶ δικαίου κριτοῦ. Ὅμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῆ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον κατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀναγκαίως αὐτῷ ὡς τελειῷ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης π. χ. καὶ ὁ Πλάτων, ἐπίστευον εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ ἰδιάζοντα αὐτῷ καὶ ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὕλικῶν πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξιν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Τὰ ἄλογα ζῷα ἔχουσι στοιχειώδη τινὰ νόησιν, ἀναγκαίαν μόνον διὰ τὸς πρώτας σωματικὰς τῶν ἀνάγκας, οὐχὶ δὲ λογικὴν ὕψηλοτέραν νόησιν, ὥστε νὰ ζητῶσι τὸς αἰτίας τῶν ὄντων καὶ νὰ ὑψῶνται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχουσι διὰ τοῦτο ἐπιστή-

μην, καλλιτεχνίαν, ιστορίαν, θρησκευίαν, ἠθικὴν, πολιτισμόν. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, εἶτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὀλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι ὁ προορισμὸς τῶν κτηνῶν. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, εἶτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμόν, τὴν πνευματικὴν του καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν, τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, εἶτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τοῦναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠλλοιώθη ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου καὶ ἀνεμορφώθη οὗτος θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς· δι' αὐτῆς κατηγορήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἣν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τα ἦθη ἐγένοντο φιλανθρωπότερα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀναριθμητὰ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Πάντα ταῦτα δεικνύουσι τὸν Χριστὸν ἀληθῶς σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ εἶναι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἡ συνειδήσις ἐκάστου εἶτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἀδικον. Τότε θὰ ἦτο ἀδικὸς ὁ Θεός, ὅπερ εἶναι παράλογον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι ἄνδρες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν θεοσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφήν λέγει, εἶτι δὲν ὑπάρχει Θεός. (Ψαλ. ιγ', 1). *Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυ-*

(*) Σημ. Τὸς θεμελιώδεις ιδέας τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πρόνοιαν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι φιλόσοφοι.

νειδησία ἄγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, ἢ ἀληθῆς σοφία καὶ ἡ χρηστότης τοῦναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν. Ἄφρονες καὶ ἀμαθεῖς, ἢ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν ἀρνοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον πανσόφως πεπονημένων δημιουργημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιῆς νοῦς τοῦναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει παντοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποιησὶν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. ιη', 1). Ὡσαύτως καὶ ὁ ἀσυνειδήτος καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἀπιστεῖ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἣτις κηρύττει τὸν Θεὸν ὡς ὑψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ἣ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῆ, ἢ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῆ. Αἱ μεγάλαι αὗται ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως ταράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδησίαν καὶ τὴν διαφθοράν τοῦναντίον ἢ χρηστότης καὶ ἢ ἀρετῆ ἀρέσκεται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρετος καὶ χρηστὸς θέλει νὰ ὑπάρχῃ Θεός, νὰ ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίζηται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλους θριαμβεύῃ κατ' αὐτῆς. Τὰ ἐκ τῆς πίστεως καλὰ εἶναι μεγάλα. Αὐτὴ στηρίζει εἰς τὴν ἀρετὴν· αὐτὴ ἐνθαρρύνει ἡμᾶς ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου· αὐτὴ παρηγορεῖ ἡμᾶς ἐν ταῖς θλίψεσιν.

Ἴνα εἶναι ἀληθῆς ἢ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις, πρέπει νὰ εἶναι 1) *Δογικὴ*, δηλ. δεόν νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμιγνύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς καὶ ἄνευ πάσης ἐξετάσεως πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ εἶναι *σταθερά*. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰ πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἕτοιμος τὰ πάντα νὰ

θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἐδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεια καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, εἶναι «νεκρά» (β', 14), καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ ἐνεργῆται διὰ τῆς ἀγάπης, νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6).

§ 19

β'. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς εἰς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἁγία Γραφὴ τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος διδάσκει, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστὶ καταβαίνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α', 17). Τὸν Θεὸν ἐννοοῦντες ὡς τέλειον θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς πρότυπον ἡμῶν κεκτημένον ἐν τελειότητι ὅτι ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντες ἀτελῶς ἔχομεν. Ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει καλόν, ἀποδίδομεν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὠκεανός, ἐξ οὗ ἡμεῖς μόνον σταγόνας τινὰς ἐλάβομεν. Δύναμις, γνῶσις, ἀγαθότης, ἐξ ὧν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, εἶναι ἐν αὐτῷ τέλεια· διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὸν Θεὸν παντοδύναμον, παντογνώστην, πανάγαθον. Ὅτι ἐκ τῆς δυνάμεως, γνῶσεως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶναι ἐν ἡμῖν, εἶναι ἀκτὺς ἐκ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ. Τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζοντες καλοῦμεν αὐτὸν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν· καλὸν

καὶ ἀληθές· διότι τὸ θεῖον καὶ τέλειον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας μορφάς, ὡς ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν, εἰς μὲν τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς ἀληθές, εἰς δὲ τὸ αἰσθημα ὡς καλὸν καὶ εἰς τὴν θέλησιν ὡς ἀγαθόν. Τὰ τρία ταῦτα ἐννοοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ, Ἰ' Ἀγαπῶντες ἄρα τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ἐν αὐτῷ τὴν τελείαν ἀλήθειαν, τὸ τέλειον θεῖον κάλλος, τὴν τελείαν ἀγαθότητα. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Καθὼς τὰ ὕλικά σώματα ἔλκονται πρὸς τὸν ἥλιον, ὑπ' οὗ θερμαίνονται καὶ ζωογονοῦνται, οὕτω καὶ αἱ ψυχαι καὶ ἐν γένει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀγάπης ἔλκονται πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πνευματικὸν ταῦτο κέντρον τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, παρ' οὗ φωτίζονται καὶ λαμβάνουσι τὴν ζωὴν των. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ, ὡς ἀτελῆ καὶ πρόσκαιρα. Καὶ οὕτω πληροῦται ἡ ἐσωτάτη ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἥτις αἰσθάνεται πλήρη εὐτυχίαν μόνον ἐν τῇ ἀποκτήσει τοῦ τελείου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ', 37). Ὅτι δὲ τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι πρῶτιστον, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ἐσονδέποτε καὶ ἂν εἶναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20.

Ποία αγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;

Ἵνα εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν αγάπη ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐξῆς ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ εἶναι *εἰλικρινής*. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ εἶναι ἐπίδειξις αγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἴσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνουπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων· «Τεχνία μου, μὴ αγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ εἶναι *καθάρᾳ*, δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἕνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ αγαθῶν, ἢ ἐφ' ἑσὸν λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ αγαθὰ ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ κατ' ἐξοχὴν αγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ αγαθόν δὲ ὀφείλομεν νὰ αγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ αγαθόν. 3) Πρέπει νὰ εἶναι *υἱική*, νὰ εἶναι δηλ. αγάπη, ἑποῖα ἀρμύζει εἰς υἱούς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱικῶς αγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολάς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ αγάπῃ, λέγει ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία αγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ αγάπῃ» (Α' Ἰωάνν. δ', 18). 4) *Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης αγάπης*. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον αγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη αγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν αγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν αγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». 5) Πρέπει νὰ εἶναι *ἐνεργὸς* καὶ *ζῶσα*, δηλ. ὄχι μόνον νὰ εἶναι εἰλικρινής καὶ νὰ ὑπάρχη πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ νὰ ἔχη καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν, ὥστε νὰ κανονίξῃ ὀλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ εἶναι *σταθερὰ*

καὶ καρτερική. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ εἶναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ἡ τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10) καὶ ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται πάντοτε νὰ γίνεται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ε', 10), ὑπέκων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀποστόλοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τοσαῦτα κακά, ἐπὶ τέλος δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων «Τί ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα ...; Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35, 39).

§ 21.

γ'. Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφίνη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζηται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετή, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὁμοῦς θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλή-

ρης ἀγάπης ὧν *προνοεῖ* καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. 5', 25 - 34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς *παντογνώστης*, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς *παντοδύναμος* καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς *πανάγαθος*. Ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν συνδέεται στενωῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θεϊαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλειπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν *μεγίστην* ἀνάγκην, πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βλάσασμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει, καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνει νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ ὡς πατὴρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμὸν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος, ὅτι εὐδοκούντος τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ. Τοῦναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰς ἑαυτὸν· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκᾷ βοήθειαν, ἢ δὲ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀπογοήτευσίς εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἀπειρα ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ Θεοῦ καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι· 1) *λογικῆς*, δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, οὐδὲ νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφεύκτως πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν πρέ-

πει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρώπινη ἐλπίς ἐγκαταλείπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανοὺς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρώποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων.

§ 22.

α'. Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, *λατρεύομεν* αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ *προσευχὴ*. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἡ προσευχὴ αἰτήσεως, ὅταν ζητῶμέν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλλείπον ἡμῖν, ἢ μετανοίας, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ δοξολογίας, ὅταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ὡς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν, ἢ εὐχαριστίας, ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχὴ, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεὸν καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ *ὑψίστη πρᾶξις* τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμότεραι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ *προσευχὴ* ἔχει ἀξίαν· 1ον ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς, ὅταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχὴ δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον. Ἡ προσευχὴ τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καθαρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῇ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρῇ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν εἴμεθα πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν

συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν ; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ἧ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχομέθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ὅστις ἐνῶ ὁ κύριός του ἀφήκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλακὴν. (Ματθ. 1η', 28). Πρὸς τούτοις βον πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρῃ πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀναγκαία οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει καλλίον ἡμῶν· «οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. 5' 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ τῶν αἰνῶν, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἀνεκδέχης. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται α') διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὅταν εἴμεθα εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀνάγκη νὰ προσευχόμεθα. Διότι καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβὴς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν. Χρῆζων πράγματός τινος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἰκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχῶν παρ' αὐτοῦ εὐεργετήματός τινος ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσο ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς καρδίας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἐπειτα β') ἡ προσευχὴ καὶ ἄλλως εἰ-

ναι χρήσιμος, διότι, ἂν καὶ εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, *ἐπιδοῦ* καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσευχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας παρασκευῆς εἰς τὴν προσευχήν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτ. καὶ αἰσθήματα καί, ἐνῶ ἤρχισαμεν ψυχροί, τελειώνομεν θερμῶς τὴν προσευχήν ἡμῶν. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν *διαθερμαίνει* τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Θεοῦ ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχὴ *στηρίζει* καὶ τῶν ἄλλων τὴν *εὐσέβειαν*· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους κινδυνῶνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχήν καὶ γίνονται *εὐσεβεστεροί*. Διὰ τὰ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφή νὰ προσευχώμεθα· «Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε», εἶπεν ὁ Κύριος (Μάρκ. ιγ', 33) καὶ ὁ Παῦλος· «Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε» (Κολοσ. δ', 2).

§ 23.

β' Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἐορτή;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἴδιαν νὰ προσευχώμεθα ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνερχόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον Διότι ἡ περικόσμησις τῶν ναῶν, ἐν εἰς γίνονται αἱ κοιναὶ προσευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχήν. 2ον Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ, ἐξεγείρομενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, προσευχόμεθα θερμότερον. 3ον Διότι διὰ τῆς προσευχῆς συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχήν συναθροίσει δίδεται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαι-

ρία νὰ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγοῦντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχὴν ἢ λατρείαν κατὰ πρῶτον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὠρισμένοι ἡμέραι τινές, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμένοι, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἀγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρός, τῶν ἀποστόλων, προφητῶν, μαρτύρων, πατέρων, ἁγίων καὶ λοιπῶν ἁγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἑπόμενα. Α' Ὅφειλομεν κατ' αὐτάς νὰ παριστάμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου Ὑπεναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι οἵτινες ἢ ἀνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β' Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῇ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα, Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, σφίζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων (*). Γ' Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην

(*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι, ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, αἱ Θρησκευτικαὶ Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρομια τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Α. Μελά, αἱ Μελέται τοῦ Αἰγίου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γκιζώτου, Μελέται Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ, Μελέται Ἰγνατίου Μοσχάκη, Εὐγενίου ἐπιστολαὶ τοῦ Βράϊλα, Λουθάριου λόγοι, Φλαμμαριῶνος Ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, Σχεῖδε-

ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐπορίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἔνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχὴν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλείοτερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. θ', 13). Δ' Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τοῦτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν ἔχουσι ἀνάγκην ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατὰπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπύφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι ἰουδαϊκὴ, καθ' ἣς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἣτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινές, ἄγαν αὐστηροί, ἐνόμισαν, οἱ κατὰ τὰς Κυριακὰς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσι ἀνακούφισιν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὗται νὰ ἀντθαινῶσιν εἰς τὴν ἑορτὴν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ εἶναι πάντοτε καὶ ἄθραι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ἄκοσμοι οὔσαι καὶ ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ βλάψωσιν ἡμᾶς ἠθικῶς καὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις. ἐν ᾧ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλ. τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῶν

μαχέρου Κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ, Σκαλτσούνη Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, Ψυχολογικαὶ μελέται, Ἄρμονία χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης τοῦ αὐτοῦ, ἡ Μίμησις τοῦ Χριστοῦ, τὸ Ἀπάνθισμα τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ οἱ Λόγοι πιστοῦ Ἄ. Διομήδους Κυριακοῦ.

εορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτὰς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι μολύνουσιν αὐτὰς δι' ἀναγνώσεως ἀσέμιων βιβλίων ἢ ἄλλων ἀτόπων πράξεων, ὅσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας των κατ' αὐτὰς καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιβλαβεῖς διασχεδάσεις.

§ 24 α'.

γ' Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;

Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύμεν καὶ δταν μεταχειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούσης εὐλαβείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμὸν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἠθέλομεν δεῖξει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι πρῶτον ὅσοι ἄνευ λόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας παίζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δεικνύει, ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον, κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτὸ ἢ ὑβρίζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Δοιοὶ βλάσφημοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐστηρῶς τοὺς βλασφήμους. Τρίτον, μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρῶμενοι δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις κακά. Ἡ κατάρα πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἐχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον παραγγέλλει νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει «εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 11), ὃ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλο-

γοῦμεν τὸν Θεόν, νὰ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας (Ἰακώβ. γ', 9). ὕβριζουσι δὲ τὸν Θεόν καὶ ἀσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν κατάρτας, εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος, ἀνευλαβῆ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιῶσιν οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι. "Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις πράγματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, ὅταν εἶναι ἀνάγκη. "Ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζονται ὅλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ οὐχὶ πάντα ἐν γένει τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ ἄνευ ἀνάγκης γινομένους. "Ἄνευ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκιζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεόν καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ εἴμεθα τσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου. "Ὅτι ὁμως ἀπολύτως ἐν ἀπαγορεύει τὸ Εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα εἶπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός» (Ματθ. κς', 63). εἰς οὗς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν· «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ· «Μάρτυς ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ῥωμ. α' 9). Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνῃ ὡς πέρας πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. γ', 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις, ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ψευσθῇ ἢ παραβῇ τὴν δοθείσαν

ὑπόσχεσίν του, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἐξηχρειωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεβής. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν ταῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστάς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνειδήτον διαχείρισιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἴπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πάθους, ὁ δικαστὴς ἢ ὁ ἔνορκος, ὅτι θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ ὑπάλληλος, ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς μέχρι τελευτικῆς ρυτίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ *ὁμολογίας* τῆς *ἀληθείας* ἢ *ὑποσχέσεως*. Τοὺς ὄρκους ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιώμεν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἢ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν εἴμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δέ, οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὄρκου νὰ ὑποσχώμεθα τι, τὸ ὅποιον γνωρίζωμεν ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑποσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ εἶναι μικρὰν ἄφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παραβαίνομεν, ἢ ὅταν ἐν γνώσει ψευδῶμεθα (ψευδορκία), ἢ ὅταν ὑποσχώμεθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑποσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ δὲ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι *ἐγκλήματα* μεγάλα καὶ φοβερά, διότι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος δὲν θὰ φοβηθῇ πολὺ περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρωπος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ *ὄρκος* τῆς *ὁμολογίας* *ισχύει πάντοτε*. Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἐν τισὶ περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύον του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. Ἴον οἱ ὄρκοι, ὕφ' οὗς ἐγένετο,

ἐκλίπωσι, 2ον εἶταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑποσχημένων εἶναι φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος, 3ον εἶταν ὁ λαθὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, καὶ 4ον εἶταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποβῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ἔρκον·

Μὴ ἐρκίζου ἄνευ ἀνάγκης.

Ἐρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ἐρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ἔρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν τοῖς ἔρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει πάντοτε τὰ ὑποσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνήσῃς ἔρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον. Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ἔρκον.

§ 24 β'.

Παραδείγματα.

Τοιαύτη εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη. Παραδείγματα τελείας πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἔχομεν πρὸ πάντων τοὺς ἱερούς καὶ θεοπνεύστους ἄνδρας τῆς ἀγίας Γραφῆς, τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους, ὧν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἦτο θερμοτάτη καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐμφοροῦμενοι ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσι πρὸ πάντων οἱ ὠραῖοι λόγοι τοῦ Παύλου, οὓς καὶ ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα ; Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεσιτώα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. γ' 35). Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ τῶν πρώτων χριστιανῶν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἣν ἐδειξαν πρὸ πάντων ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Ἐπ' αὐτῶν δὲ ἐνεφοροῦντο καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἐλάμπρυναν αὐτὴν διὰ τοῦ ἀγιωτά-

του βίου των και τῶν σοφωτάτων συγγραμμάτων των. Τὸ αὐτὸ
 δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν περὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἀγίων, ὧν τὴν
 μνήμην τελεῖ ἡ ἐκκλησία κατὰ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν. Διότι και
 αὐτῶν ὁ βίος εἶναι ἑκφρασις τελείας πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης.
 Πάντας τούτους ἔχοντες ὑπ' ὄψιν πρέπει και ἡμεῖς νὰ σπουδά-
 ζωμεν νὰ πληρώμεθα ὑπὸ τοιαύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, δε-
 κνύοντες ταύτην ἰδίως διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ
 καθ' ἅπαντα τὸν βίον ἡμῶν.

Β.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

§ 25.

**Τι εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, και πῶς
 διαιροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς καθήκοντα;**

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλη-
 σίον και δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυπάρχει και ἐν
 ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Ἡ εὐαγ-
 γελικὴ ἐντολή, ἡ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλη-
 σίον, προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτούς και ταύτην λαμβάνει
 ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα· «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς
 σεαυτόν»· διὰ τοῦτο προτάσσομεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς καθή-
 κοντα τῶν πρὸς τὸν πλησίον. Ἐχομεν λοιπὸν και πρὸς ἡμᾶς
 αὐτούς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς ἀγάπη εἶναι
 ἀληθῆς και ὀρθή, δεόν νὰ εἶναι ἔλλογος και δίκαια. Εἶναι ἐλ-
 λογος, όταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἀξίον ἀγάπης και
 ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶ-

μεν πλειότερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγω: ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριόφρων, δηλαδή ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλεγος τοῦναντίον εἶναι ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογούντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεία εἶναι κουφότης. Διὰ τοῦτο παρέβαλεν τὸν ἀλαζόνα πρὸς στάχυν κενόν, ὄρθιον ἰστάμενον, τὸν δὲ μετριόφρονα πρὸς στάχυν μεστὸν κλίνοντα πρὸς τὴν γῆν. Ἡ μετριοφροσύνη εἶναι μεγάλη ἀρετή, δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταντᾷ μέχρις ἐξευτελισμοῦ ἡμῶν αὐτῶν· διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διασφύζῃ πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειάν του, μὴ δεχόμενός ποτε νὰ μεταχειρίζονται αὐτὸν οἱ ἄλλοι ὡς δούλον, μηδὲ αὐτὸς νὰ καταφεύγῃ εἰς ποταπὰ μέσα χάριν τῶν συμφερόντων του, εἰς κολακείας, εἰς ἐπαιτείας, εἰς δάκρυα. Ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριόφρων, ἀλλ' εὐτελής χαρακτήρ. Δικαία δὲ εἶναι ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσχροῦη εἰς τὴν πρὸς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη εἶναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε καταντᾷ εἰς τὴν φιλαυτίαν ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου, τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, νὰ διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυσιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

§ 26.

α' Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὅφειλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν νὰ ἀποφεύγωμεν, νὰ μεταχειριζώμεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ

ὅποσον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθῆκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «οὐ φονεύσεις». Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἢ ἐξ ἀπελπισμοῦ καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. **Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν**· ἀσέβειαν μὲν, διότι, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θεῖαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ Πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ· πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, ὅτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόχων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφορίαν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐθεώρησε πάντοτε φοβερὸν ἐγκλημα τὴν αὐτοκτονίαν δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. **Τὰ ἄγونيا πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν** συνήθως εἶναι· 1) Ἄκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, ὅτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καταστρέφουσι καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των καὶ τέλος αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισμένον, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν, τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἢ ἀηδίας καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἢ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σφύζουσιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστώντα τὸν βίον ἡμῶν φαῖδρον. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνηθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶ-

μεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐθίξῃ ἑαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάξῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοφυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσβλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοφυχίαν ἐν ταῖς δυστυχήμασι ἐμπνέει ἰδίως ἡ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεβὴς πεποιθὼς, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατήρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα, ὡς πατρικὰς τιμωρίας, καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἢ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἄλλως χαρακτηρίζεται δικαίως ὡς ἔσχατον ἐγκλημα. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἐγκλημα ἢ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθήκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσι δμως καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἃς καθήκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι· 1ον Ὅταν κινδυνεύῃ διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἢ ἀρετῆ ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα πράξιν ἀπειλῶμαι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέβησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ πατρις ἢ ἡ ἐκκλησία κινδυνεύωσι καὶ εἶναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπεραπίσωμεν αὐτάς. Τὸ θνήσκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ πατρίδος. 3ον Ὅταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἄλλων, ἰδίως τῶν οικείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἢ ἀληθῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣτις δέον νὰ ἐμπνεῇ τὸν ἀληθῆ χριστιανόν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην», λέγει ἡ Γραφή, «οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε').

§ 27.

β' Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς τε σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποίησις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος νοσεῖ ἀναγκαίως καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σοφὸν λόγιον «ὕγιης νοῦς ἐν σώματι ὑγιεῖ» (*mens sana in corpore sano*). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κατάρθουται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἥτις ἐξασθενίζουσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἥτις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαροσία, ἡ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαροσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἀσκήσις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαῖα, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βάρειας αὐτῶν ἐργασίας (ἄνθρωπος ἀσθενῶν πάντοτε εἶναι

ἀδύνατον νὰ ἐκπληροῖ καλῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ καθήκοντά του), καὶ ὑπηρετῶσιν ὡς εὐσταταεῖς ὀπλιταὶ τὴν πατρίδα των ἐν καιρῷ πολέμου. Ἄλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερεῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὑγιῶν μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἢ χάριν αὐτῶν γυμναστικῆ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν παρὰ πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ υἰεῖα ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέτρα τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 28.

γ' Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν ;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἢ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φρονεῖς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; (Ματθ. 15', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἢ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦ λέγεται *θεωρητικὴ ἀνάπτυξις*, ἢ τῆς καρδίας *πρακτικὴ*. Ὡς πρὸς τὴν μὲν μορφωσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύνανται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνη αὐτόν, νὰ ζητῆ δὲ ὅ,τι δύνανται νὰ φωτίσῃ καὶ ὀξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦ συντείνει τὰ μέγιστα ἢ παιδεῖα, ἢ σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις, ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδεῖαν, ἢ φιλομάθεια, εἶναι καθήκον. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίζῃ πάντοτε

καὶ ἡ μόρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὁ ἔρωσ ἐν γένει πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἡ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις, ἡ στήριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ μουσικὴ· διότι τὸ καλόν εἶναι συγγενές τῷ ἀγαθῷ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θεοῦ κάλλους, τῆς θείας ἁρμονίας. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλόν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἄλλως δὲ ὠφελεῖ ἡ ἐνασχόλησις εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ καλόν εἶναι ἁρμονία καὶ συμμετρία· διὰ τοῦτο ἡ εἰς αὐτὸ ἐνασχόλησις εἰσάγει καὶ εἰς τὸς σκέψεις καὶ διαθέσεις ἡμῶν τὴν ἁρμονίαν καὶ συμμετρίαν, διώκουσα τὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσχημοσύνην, καὶ οὕτως ἐξευγενίζει ἡμᾶς.

§ 29.

δ' Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζομεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;

Πρὸς τὴ ζωὴ πολῦτιμον κτήμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. Φρόντισον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου (Σειράχ μα', 12). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ, ἄνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί

δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, δταν ὑπὸ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποπτοι; Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς καὶ ὤμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὅπως ἡ σκιά τὰ σώματα. Ὅφείλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπίζωμεν ἢ ὑπεράσπισις ὁμοῦ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ μετριοπαθείας, φιλάνθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μονὸν διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἥτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἀδίκων πολλακίς καὶ ἀνηθικῶν ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, διὰ τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐπύλουν τὰς πρωτοκλισίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγγραῖς, καὶ νὰ καλῶνται ῥαββὶ ῥαββί (Ματθ. ιγ', 6).

§ 30

Ε'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν; Πῶς διασώζομεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἴνα ἡ ἐργασία εἶναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει

πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ εἶναι ἐξευτελιστική. Πᾶσα ἐργασία, ἣτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἀνθρώπον καὶ ἤθελε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ εἶναι ἠθικῶς ἐπιβλαβῆς ἢ νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῆ βλάβῃ ἐργαζόμεθα ἀσκοπῶς. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ ἐὰν ἤθελε προσφέρει ἡμῖν ὕλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθῆκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνήθικος, ἀλλὰ μηδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχθοῦντες, ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον ἐὰν ἐπαγγελώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἀνθρώποι, μηδὲνα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβῃ τοῦ πλησίον πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω», λέγει ἡ Γραφή, «μᾶλλον δὲ κοπιᾶτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν ὑγείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἀμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθῆκον, τὸ ὅποιον ἔχομεν, τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ὁ ἀργὸς εὐκόλως κλέπτει, ἵνα ζήσῃ, δύναται δὲ νὰ ψευσθῇ, νὰ φονεύσῃ καὶ ἄλλα νὰ διαπράξῃ ἐγκλήματα ἵνα κρύψῃ τὴν κλοπὴν. Ἡ ἀργία, ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτίαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ

τῶν οἰκειῶν ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δευ-
λαδῆ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν.

Ὁλιγαρχεῖς καὶ οἰκονόμοι καὶ φίλεργοι ὄντες διασφύζομεν
καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν· διότι ἐπαρκοῦντες εἰς τὰς ἀνάγκας
ἡμῶν δὲν θὰ ἐξαρτώμεθα παρ' οὐδενός, δὲν θὰ φοβώμεθα κα-
νένα καὶ θὰ δυνάμεθα νὰ διατηρῶμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν
τελείως.

Γ'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

§ 31

*Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ
τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;*

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς
καθήκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφοῦ
εἶπεν, ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ. » εἶναι ἡ
πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· « Δευτέρα δὲ ὁμοία
αὐτῇ » εἶναι ἡ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » (Ματθ.
κβ', 40). *Τὰ καθήκοντα* ταῦτα συνδέονται στενωτάτα πρὸς ἄλ-
ληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ
τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης· « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι
ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ
ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολήν ἔχομεν
ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐ-
τοῦ » (Α' Ἰωάν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δεῖξῃ κάλλιον ὁ
ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰμὴ ἀγαπῶν τὸ
πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του ;
Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἢ ἀγαθὴ ἐκεῖνη διάθεσις,
καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσω-

μεν αὐτῷ, ἀλλὰ καί, εἰ δυνατὸν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα. Ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν εἴμεθα πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ.

Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὁμοιον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη αὐτὴ ἀξία πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ νὰ ἀγαπῶ, μηδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτων αὐτόν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξίν του, τοῦναντίον δὲ εὐεργετῶν, ἐφ' ὅσον δύνάμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης *σπηγάζωσι* τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλύτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἐπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἐπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του. «Ἐάν», λέγει, «ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι» (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, εἰς ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Ἡ μεγαλύτερα σοφία καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα εἶναι οὐδὲν ἄνευ αὐτῆς. Σταγῶν ἀγάπης εἶναι κρείττων ὠκεανοῦ γνώσεων. Ἐν γένει ἡ Γραφὴ δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοι-

μασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· μόνοι ἐκείνοι, οἷτινες ἔδειξαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἷτινες «ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ» (Ματθ. κε', 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς του, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλόανθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὠρίσθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλές γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο : «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. ιγ', 35). Ἡ ἔλη δὲ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ «Ἀγαπάτε ἀλλήλους» (Ἰωάν. ε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν τηρεῖ δλόκληρον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν.

§ 32

Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) καθολική, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον εἰμεθα ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλεος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλοανθρώπως πρὸς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον

ότι οὐδὲν εἶχον καθήκον. 2) Ἡ ἀληθής ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἐκτεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνησικακοῦντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκακοι δεικνυόμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου ἔν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ. Τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. « Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν », παραγγέλλει ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44). Διότι, ἐὰν εἰ ἄλλοι παραβαίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς καὶ εἶναι ἀδικοὶ καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παραδῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτοῦς. Ἐάν τις π. χ. συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιούμεθα διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαντῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἄριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον, ὁ-τις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λόγους· « Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει ; » Φίλε, πρὸς τί ἤλθες ; Μὲ φίλημα μὲ προδίδεις ; (Ματθ. γς', 50). Σταυρούμενος δὲ δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τοῦναντίον ἀνεξικάκως γῦχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ εἶδασι τί ποιοῦσι ». (Λουκ. κγ', 24). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν. Οὕτως ἀποθηήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· « Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην », δηλ. μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ εἶναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἔλεειν π. χ. ἐπίδειξεως χάριν, οὐχὶ δὲ ἐξ εἰκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα, δὲν εἶναι ἐνδείξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι, ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀρι-

στερά χεῖρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. 5', 3), δηλ. δέον νὰ ἀγνοῶ-
 σιν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ εἶναι
 ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζηται
 ἐν λόγοις. «Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου», λέγει ὁ Ἰωάννης,
 «καὶ θεωρῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείη τὰ
 σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν
 αὐτῷ ; Τεχνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσσῃ, ἀλλ'
 ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) Δικαία Πᾶσα με-
 ροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν
 πλησίον ἀγάπης. Οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῆ τις τινα, ἵνα ἀδι-
 κήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπη τις τὴν ἐκπλήρωσιν
 τῶν καθήκοντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς
 εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. χ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνῶμαι νὰ πληρώσω
 τὰ χρέη μου καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίας εὐποιίας.
 6) **Συνετή**. Πρέπει δηλ. νὰ δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετώ-
 μεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν.
 Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν τῶν οἰκείων, ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλ-
 λους· δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν
 ἔχοντας, ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἥττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ
 βοηθῶμεν τσιούτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοηθείας ἡμῶν ἠδύνατο νὰ
 γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) **Καρτε-
 ρική**. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν, παρουσια-
 ζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐπί-
 κείται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχη κίνδυνον ἡ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ
 ἄλλου, ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν
 ζωὴν. 8) **Σταθερά**. Δέον δηλ. νὰ μὴ εἶναι εὐμετάβλητος· δὲν
 πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνύμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι
 καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἀδικοὶ καὶ ἀσπλαγχοὶ. Ἡ ἀληθὴς
 ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκὴς καὶ μένει πάντοτε ἡ
 αὐτή. Τέλος 9) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι καθαρά, δηλ.
 πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐ-
 τῷ ἀνθρωπίνῃ ἀξίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν
 ἢ δι' ἄλλον τσιούτον λόγον. Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα

ἐκθέτομεν κατωτέρω διαιρούμετες εἰς δύο τάξεις, εἰς καθήκοντα ἀτομικά, ὡς ἀναφερόμενα εἰς ἓν ἄτομον, καὶ εἰς κοινωνικά, ὡς ἀναφερόμενα εἰς ομάδας ἢ ὀλοκλήρου; κοινωνίας; (οἰκογένειαν, πολιτείαν, ἐκκλησίαν).

§ 33

Α' Ἀτομικά καθήκοντα.

α' Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης προηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ ἢ περυσία καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ. Ὀφείλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄν λογικὸν πρέπει νὰ εἶναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὐκίνο; καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφὴ τὸν φόνον λέγουσα· Οὐ φονεύσεις» (Ἐξῆδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται νὰ προσγίγη εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάρχει εὐθύνη πάντοτε. Μόνον ὁ ἀκουσίως φονεύσας τινὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς φονεύς· διότι ὁ φόμος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόμος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγγνωστον. Ὁ φόμος εἶναι ἓν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις εἰς ὀλοκλήρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνήρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν

φονέα, και αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως ἕνεκα τοῦ τοιούτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ ὑπὸ παιδός, παρ' ἧς ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, διαπραχθεὶς φόνος ἢ ὑπὸ ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδὲν ὡς δὲ ὁ ὑπὸ παράφρονος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐκλείπει, ὅταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν, δηλ. ὑπερασπίζων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν προσβαλλομένην ὑπ' ἄλλου, φονεύῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἷτις τοῦ θανάτου εἶναι αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως τῆς ἀμύνης ἢ ἠθικῆς τελειότητος ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθῆσῃ τις ἕσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου, προσπαθῶν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον διὰ παντὸς ἄλλου μέσου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐκλείπει, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἄμυνα τοῦ ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι, καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι, πρέπει νὰ θεωρῶνται, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ καὶ πρέπει νὰ εὐχηταί τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, εἶον ληστές, πειρατές, φονεὺς ἐκ προμελέτης, δικαιοῦνται κατὰ τὴν Γραφὴν ἢ πολιτεία ἀμυνομένη (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλῃ *θανατικὴν ποινὴν*, ὅπως ἀσφάλισῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ εἶναι φιλόανθρωπον νὰ καταργηθῆ, ὅπου ἐκ τῆς καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλαχισμένοι κακούργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακούργους περισσότερο. Ἄλλως ἢ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάψῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἀφο-

μή, ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ οὐκοῦν δὲ μένει ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινὴ, ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀπαιτεῖ ἢ ἐκτέλεσις νὰ μὴ εἶναι ἀπάνθρωπος. Αἱ βίβαστοι καταδικάζονται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἐν μονομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῆ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούργημα. Διότι, ἐὰν μὲν ὁ φονεὺς εἶναι ὁ προσβληθεὶς, ἀδίκως φονεύει τὸν ἄλλον· πρῶτον διότι γίνεται ὁ αὐτὸς κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποσον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα, ἢ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἔνοχος ἂν εἶναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἢ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἢ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἢ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεὺς εἶναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς προστίθησι δεύτερον, τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιοῦται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγόρου δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὕναιδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ἕσπον μάλιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἰσθημα μὴ συμβιβασζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν, πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 34

β' Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία ;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτως ἀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν

ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθήκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅ τι δικαίως ἐκτήσατό τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαῖον. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία ἣν ἔχει τις νὰ κτᾶται, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζηται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς λογικὸς καὶ ἐλεύθερος ἔχει καθήκον, ἄρα καὶ δικαίωμα, νὰ μεριμνήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαῖα μέσα· ἀρκεῖ νὰ μὴ προσβάλλῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

Ἐπὶ τούτου τοῦ λόγου στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅφειλε δὲ νὰ σέβηται πᾶς τις τὸ δικαίωμα τῶν ἄλλων πρὸς ἀπόκτησιν ἰδιοκτησίας. Τὴν ἰδιοκτησίαν κτώμεθα ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδὲνα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότου εἶναι δικαία, ὅταν εἶναι τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει κύριος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εὐρεθέντος ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὐρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὐρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν ἡμῶν κατοχὴν τὸ εὐρεθὲν πρᾶγμα· ἄλλως κατακρατοῦντες ξένην ἰδιοκτησίαν εἴμεθα κλέπται. 2ον Αἱ συμφωνίαι, ἵνα εἶναι ἔγκυροι, πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἀνευ δόλου τινός, περὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ εἶναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὅρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ ὅροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία διαλύουσα τὴν πρῶτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῆται ἐκουσίως τοῦ δικαίωμάτος του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμφωνηθέντων εἶναι ἀδύνατος. 3ον. Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν πρέ

πει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐξευτελιστικὴ, διότι πρέπει νὰ διασφύξῃ τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνήθικος, μηδὲ ἀνηθικῶς νὰ γίνηται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζηται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν.

§ 35

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῶ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;

Εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἑξῆς· 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὄταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια, καὶ ἡ πλεονεξία· σφύζουσι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρχεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἀεργός, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὅμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φίλεργος τοῦναντίον, ὁ ὀλιγαρκῆς καὶ ὁ ἀφιλοκερδῆς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχρὸν κέρδος. 2ον Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, διὰ παρακινή π. χ. αὐτόν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῇ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἄδικος ἐπιδίωξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια, ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους,

ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. 3ον Τὸ μὴ ἀποτίγειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφείλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. 4ον Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζην εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφῃται ὑπὸ τῶν ἄλλων ζημιοὶ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῷ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἢ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος· «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μὴδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλον. γ'. 10). 5ον Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ *λαθραία αὐτομισθαποδοσία*· Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως μισθῶν ἑαυτὸν ἢ λαθραίως λαμβάνων ὅ,τι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπῆ. Ὅστις δὲ νομίζει ὅτι ἀδικεῖται δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 36

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐποιῶμεν αὐτόν. *Εὐεργεσία* εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι

πλήρης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον ἀρνητικὴ, ἀλλὰ καὶ θετικὴ. Ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθήκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι'. 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῆ περὶ τοῦ ἂν ἠδικήσαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κε', 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος», λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15), «παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάννου γ'. 17). *Εὐκαιρίαι* εἰς τὸ νὰ φανῶμε εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἐκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον, ἡμῖν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήματα ἐπέρχονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλήμμυραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἑξῆς κανόνες· 1ον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετουμένων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῆ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλυτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὀφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὁπωσδήποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίῃ ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Ὅπως, ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μείζονα ταύτης ἀγάπην», διδάσκει ὁ Κύριος, «οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία

πρέπει να γίνηται μετὰ συνέσεως· διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῆ τις ἀναξίους. Ἄν Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνη ἐκείνη ἢ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἣτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον σκοπὸν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ «Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. 5', 2).

§ 37

Περὶ τῶν πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερομένων καθηκόντων.

1. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;

Πρὸς τὴ ζωὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν πολυτιμώτατον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ παροιμίαι λέγουσιν « Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς » (κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἀνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος, διότι, ὅποιονδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἀνέπαγγέλληταί τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψίν του. Τί εἶναι π. χ. ὁ δυσφημισμένος ἰατρός ἢ δικηγόρος ἢ ἔμπορος ; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότατον καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτό, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ υπερασπίζοντες κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις· 1) δταν διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ· 2) δταν ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίσῃ· 3) δταν συκοφαντῇ αὐτὸν πλάττων ἀνυπόκριτους κατηγορίας· καὶ 4) δταν ἀδίκως περιφρονῇ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἐχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλήν *κουφότητα* καὶ κλί-

σιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἢ ἐξ ἐχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἢ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἢ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμοῦ δύνανται πάντοτε νὰ εἶναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γραφή καταδικάζει τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ». Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι τὸ ὁποῖον ἤθελε παραβιάσει τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τοῦναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅτι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατ' ἄλλων· σιωπῶν δὲ δεικνύει ὅτι φείδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τοῦναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαύλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς βροχῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἣτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιουδρίζουσι καὶ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεων των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινῶνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἁτάκτους», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α'. Θεσσαλ. ε', 14).

§ 38

2 Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον νὰ συντελώμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῖ ὁ πλησίον

ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἑξῆς καθήκοντα. 1ον **Νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἔσφαλμένον**, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδία του νὰ διαφθαρή. 2ον **Νὰ μὴ δίδωμεν** αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν **αἰσχροὺν παράδειγμα**· διότι καὶ διὰ τούτου φθείρονται οἱ ἄλλοι πλείοτερον μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείοτερον ἀκολουθοῦσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους, 3ον **Νὰ μὴ συντελώμεν** διὰ τῆς συμπράξεως ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κακόν. Διὰ τῆς συμπράξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἷονδῆποτε τρόπον, ἀλλ' **ἔχομεν καθήκον** καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν νὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθήκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων· καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ διαφθείρῃ ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν α') Διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πραότητος καὶ φειδοῦς. Διότι, ὅταν μετ' ὀργῆς νοουθετῇ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθεσία δύναμιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοουθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ νοουθετῶμεν πάντας· διότι τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ διδάσκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ νοουθετεῖν.

Τοῦ τοιοῦτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἰδίως, ὅταν εἶναι ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπανέλθει εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν, ὅταν εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ οἰκτεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδηγοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλὴν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύνανται νὰ ἐγερθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Ὅβτω λαμπάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 19). Ἄς μὴ νομίσῃ δέ τις, ὅτι πρέπει ὁ ἀνθρώπος νὰ πράττῃ τι ἔκτακτον. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες δίδομεν τοῖς πᾶσιν ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πράξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωνίᾳ δύνανται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται ὑπὸ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἷον οἱ κληρικοὶ, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλοῦσιοι καὶ ἐν γένει οἱ πρόχοντες πολῖται.

§ 39 α'

3. Τί εἶναι καθῆκον τῆς πρὸ τὸν πλησίον
εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας ;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέψωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσπερώμεθα πρὸς πάντας εἰλικρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἀδόλος διάθεσις, ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται *φιλαλήθεια*, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, *εἰλικρινεία*. Ἡ ἀνειλικρινεία καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι ὁ μὴ σκοπῶν κακόν τι διὰ τί θὰ ψευσθῆ ἢ θὰ κρύψῃ τὸ διανόημά του ; Διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του, ἔπειτα δὲ ζημιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους, οἵτινες πειθόμενοι δι' αὐτῶν δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, οἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος λέγων· « Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν *ναὶ ναὶ καὶ οὐ οὐ* » (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι « οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ » (Α' Πέτρ. β', 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολή, λέγουσα· « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις ». Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρηται ἀνειλικρινῶς ἢ νὰ ψεύδῃται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ εἶναι ἀδόλος ἐκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησις καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν εἰλικρινείαν καὶ φιλαλήθειαν ἀντίθετα εἶναι, ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνειλικρινείας, καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν *λαλεῖ τις*. Ἡ κολακεία εἶναι κακῆ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ

μέσα χάριν συμφέροντος καιαφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιοὶ καὶ τὸν κο-
λακευόμενον, ἀπατώσα αὐτόν, ἐν εἶναι κοῦφος, καὶ πείθουσα
αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα,
ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστώσα αὐτόν οὕτως ἀδιόρθω-
τον. Καὶ ἡ κρυψινοία, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε
ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν.
Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ
κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ ἐν γένει μετ'
ἄθῆου σκοποῦ, παιδιᾶς χάριν π. χ. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄθῆου τού-
του ψεύδους μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνηται χρῆ-
σις, διότι ἄλλως συνηθίζει τις εἰς τὸ ψεῦδεσθαι.

§ 39 β'

*Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν
τοῦ πλησίον ;*

Εἰς τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ
ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ, ἣν πρέπει νὰ σεβώμεθα. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ
μεταχειριζώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς δούλους, ὡς κτήματα δηλ.
ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν δέχεται διάκρισιν δούλου καὶ ἐλευ-
θέρου (Γαλ. γ', 28). Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ὁ εἰς λαὸς νὰ ὑπο-
δουλοῖ τὸν ἄλλον, ἀφαιρῶν τὴν ἐλευθερίαν του. Οἱ λαοὶ δὲν πρέ-
πει νὰ ἀνέχωνται τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας των, ἀλλὰ δέον
νὰ ἀγωνίζονται διὰ πάσης θυσίας καὶ χρήματος καὶ αἵματος
πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς. Ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας θάνατος εἶναι ὁ ἐν-
δοξότατος τῶν θανάτων· ἀνευ ἐλευθερίας οὐδεμία ζωὴ, ἀνάπτυ-
ξις καὶ πρόοδος εἶναι δυνατὴ εἰς τοὺς λαοὺς.

§ 39 γ'

Παραδείγματα.

Ταῦτα εἶναι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα. Παραδείγματα
ἐξόχου ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον ἔδωκαν πολλοὶ τῶν χριστιαν-

ῶν εἰς πάσας τὰς ἐποχάς. Πρὸ πάντων τοιαύτην ἀγάπην πρὸς ἀλλήλους ἐδείξαν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τῶν Ἱεροσολύμων, περὶ ὧν λέγει ἡ Βίβλος τῶν πράξεων τῶν ἀποστόλων ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδιά ἦτο μία, ὅτι προσέφερον τὰς περιουσίας των ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, ὅτι δὲν ἤθελον νὰ λέγωσιν ὅτι ἔχουσι τι ἴδιον καὶ τὰ πάντα ἦσαν κοινὰ εἰς χρῆσιν ὅλων, ὅπως μὴ ὑπάρχη ἐνδεής τις μεταξὺ αὐτῶν. Καὶ ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν τοιαύτη ἦτο ἡ ἀγάπη τῶν χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους, ὥστε οἱ ἐθνικοὶ ἔλεγον ἐκπληττόμενοι· «οἱ χριστιανοὶ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν», ἔκραζον δὲ περὶ αὐτῶν· «Ἴδετε πόσον ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων». Ἐξέτεινον δὲ τὴν ἀγάπην των ταύτην καὶ ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἀκόμη, ὡς ἐδείχθη ἐν καιρῷ φοβερῶν λιμῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Καρχηδόνι καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν γένει παρατηρούμεν, ὅτι διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἤρξατο ἡ φιλανθρωπία, ἥ: ἐλάχιστη ἔχνη ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐθνικοῖς. νὰ ἐξαπλοῦται εἰς τὸν κόσμον. Αἱ χριστιανικαὶ μεγάλαι πόλεις καὶ κατὰ τοῦ μέσου αἰῶνα καὶ πολὺ περισσότερον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους γέμουσι φιλανθρωπικῶν καταστημάτων πρὸς περίθαλψιν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ἀπειράριθμοι δὲ φιλανθρωπικαὶ ἐταιρεῖαι καὶ σύλλογοι παντὸς εἶδους ἐργάζονται ἐκθύμως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τοιοῦτη θερμὴ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, πρέπει νὰ πληροῖ καὶ ἡμᾶς, ἐὰν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἀληθεῖς χριστιανοί.

Β' Κοινωνικὰ καθήκοντα.

§ 40

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος;

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικὰ ἢ καθολικὰ παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς

αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικώτερα καθήκοντα, ἀίτια γεν-
νῶνται ἐξ εἰδικῶν τινων σχέσεων, ὡς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτο-
μεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ πηγάζουσιν ἐκ τοῦ
γάμου, ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον
ποιούμεθα λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας
γεννωμένων καθηκόντων. Γάμος εἶναι ἡ διὰ βίου ἔνωσις μετ'
ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, πρὸς ἀμοιβαίαν
βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς
τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν
λέξεων· «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐ-
τῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν» (Γεν. 6', 18), ὁ δὲ δεῦτερος διὰ τῶν
λέξεων· «Ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν»
(Γεν. α', 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος
γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξὺ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναι-
κὸς δύναται νὰ συνδεθῇ στενώτατος καὶ ἰσοβίος σύνδεσμος καὶ
διότι καταστρέφεται ἡ εἰρήνη καὶ ἁρμονία τοῦ οἰκιακοῦ
βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν
κεχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀνδρα, ὡς συμ-
βαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενείαις. Ἡ Γραφή
μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν
γάμον (Γεν. α'). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ *ἐλευθέραν*
συγκατάθεσιν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσοβίον αὐ-
τοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἐννοεῖ καὶ
σκοπεῖ θεδαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώ-
που, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον.
Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπου-
δαιοτάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοι-
αύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία τοῦ ἑνὸς μέρους. Ἄλλως «οὗς
ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. 19'. 6).

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐ-
τοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς
τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ'
ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τί

μιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλῳτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσεσι τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάψαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν δὲν ἔχη ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερῶθῃ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπόν. Ὄφειλε ὁμῶς ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 41

1. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης εἰς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει πρὸς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὠρισμένα τινὰ καθήκοντα. Καὶ δὴ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἑξῆς καθήκοντα·

α') Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράβασιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθήκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν εἰ σύζυγοι οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραβαίνωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς.

β') Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθήκον εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη. Ἐνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχνοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπεμονῆς, εὐλιχρινείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τοῦναντίον διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς δυστυχίαις. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. γ')

Τρίτον ἀμοιβαίον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι: 1) Νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προκτίσῃ αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτὸν φιλοπόνως, φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχῃ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκικὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροικίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ **μεγαλυτέρας** ἰσχύος. Ἄνῆρ, ὅστις ἔνεκεν δυνηρίας καὶ ἀχρειότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ **ἄξιωμα**, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν πρώτην θέσιν ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευθύνειν, ὑπερασπίζειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σύντροφον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει, καταχρώμενος τὴν μεγαλυτέραν ἰσχύν καὶ ἐξουσίαν του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δεόν νὰ σπουδάσῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν», λέγει ἡ Γραφή (Κολοσσ. γ', 19). Καὶ ἀλλαχοῦ: «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες τὰς ἰδίαις γυναίξι κατὰ γνώσιν ὡς ἀσθενεστέρω σκεύει τῷ γυναικεῖῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἐνδειξις βαρβαρότητος ἀντιδαιουσύνης εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐθνικοὶ (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν), ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων, θέτουσι τὴν γυναῖκα ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία

τοῦναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρός καὶ ἐθεώρησεν ὡς ἑμῖον πλάσμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἢ ἀποδοσιμὴ αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἢ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεία ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ γυναικὸς τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἀνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἱρεται ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων ἁρμονία. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχῃ τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μελιχίως προσφερομένη νὰ παρέχῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτε, καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτῆς ἀνδρα, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ, φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχῃ αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρσεκείας, τοῦναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, πρὸς ἣν ἐκ φύσεως εἶναι μᾶλλον τοῦ ἀνδρός πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθητικῆς ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἠδύνη τὰς δυσαρσεκείας αὐτοῦ, ὡς γεννώσιν αὐτῷ αἱ καθημερινὰ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνὴ, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτῇ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λη-

σμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκος τῆς καὶ ἡ σπουδαιότης ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἐκείνη ἡ γυνὴ παραγωνορῖζει τὸν κύριον προορισμὸν τῆς, ἥτις παραμελοῦσα τῶν τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις τῆς. Ἐὰν ἀναγκασθῇ ἡ γυνὴ νὰ ἐργασθῇ πρὸς συντήρησιν τῆς, πρέπει νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ ἐπαγγελθῇ ἔργα ἀνδρικά, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὴν γυναικείαν ἰδιοφυΐαν, μὴ ὄντα ἀνώτερα τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων, μὴ ἀπεμακρύνοντα αὐτὴν τοῦ οἴκου, τῆς προστασίας τοῦ ἐποίου ἔχει ἀνάγκην, μὴ καταβιβάζοντα αὐτὴν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μὴ ἐκθέτοντα αὐτὴν εἰς ἠθικὸς κινδύνους. Ἔργα κατάλληλα διὰ μὲν γυναίκα εὐπαιδευτοῦς εἶναι τὰ τῆς διδασκαλίας, τῆς καλλιτέχνιδος, τῆς οἰκονόμου, τῆς παιδαγωγοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ δὲ τὰς ἀπαιδευτοῦς τὰ τῆς ὑπηρετρίας, τροφοῦ, ῥαπτρίας, νοσοκόμου, ἐργάτιδος ἐν ἐργοστασίαις, ὅπου γυναῖκες ἄλλαι ἐργάζονται, καὶ τὰ ὅμοια.

§ 42

2. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά. «Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου», λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. 5', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὀδηγοῦμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῇ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν

τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσι εἰ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὕψηλόν καὶ γενναῖον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὀδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἣ μένει ὁ παῖς τὸν πλείον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότερον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων.

§ 43 α'

3. *Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;*

Τὰ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, μηδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα τὸ ὅποιον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς δεικνύομεν ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου», λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια ! (*). Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθές ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποιθησις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφὴ λέγει· «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσσ. γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς

(*) Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς των υἱοί.

ἀγάπην. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρη καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσαρεστήσει αὐτούς, ἐκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθῆς υἱκὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθήκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ *εὐγνωμοσύνη* πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεὸν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λυπαι καὶ πάντα ἐν γένει ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύναται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι τῶν καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύωμεν τοῖς γονεῶσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δέ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχουσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐλογίσθη πάντοτε καθήκον ὑπὸ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. 1. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουσι καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἀγαπῶσι δηλ. ἀλλήλους, νὰ συγχωρῶσι τὰ σφάλματα ἀλλήλων καὶ νὰ ὑποστηρίζωσιν ἀλλήλους, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων καὶ τοῦ αὐτοῦ αἵματος, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ. Οἱ ἀδελφοὶ ἰδίως πρέπει νὰ μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς νὰ λαμβάνωσιν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀντ' αὐτοῦ.

Σημ. 2. Σεβασμὸς καὶ τιμὴ ὀφείλεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκείνους, ὅτινες ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουσι περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἱ εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, ὅτινες ὑπηρέτησαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πείραν καὶ σύνεσιν.

Σημ. 3. Οἱ κύριοι πρέπει νὰ προσφέρωνται καλῶς πρὸς

τοὺς ὑπηρέτας τοῦ οἴκου, οἵτινες δὲν εἶναι δοῦλοι, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ὑπηρετοῦντες ἐπὶ μισθῷ, καὶ νὰ μὴ στερωθῶσιν αὐτοὺς ποτὲ τοῦ μισθοῦ των· οἱ δὲ ὑπηρέται ὀφείλουσι σεβασμόν, πίστιν καὶ χρηστότητα.

§ 43 β'

Παραδείγματα.

Παραδείγματα τελείας ἀγάπης πρὸς τοὺς οἰκείους ὀλίγοι λαοὶ δύνανται νὰ παρουσιάσωσιν ὅσα ὁ ἑλληνικὸς λαός, παρ' ἧ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἶναι μετ' ἀλλήλων στενώτατα συνδεδεμένα καὶ ἀλλήλους ἀφωσιωμένα. Οἱ Ἕλληνες γονεῖς θυσιάζονται ὑπὲρ τῶν τέκνων των. Ἡ συζυγικὴ ἀγάπη εἶναι παραδειγματικὴ. Ὁ πρὸς τοὺς γονεῖς σεβασμὸς τῶν τέκνων καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς στοργὴ μεγίστη. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ ὑπερασπίζουσι καὶ ὑποστηρίζουσι ἀλλήλους δι' ὄλου τοῦ βίου. Πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν μένουσι πολλάκις ἄγαμοι δι' ὄλου τοῦ βίου των χάριν τῶν ἀδελφῶν των ἐργαζόμενοι ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτάς. Ἐν γένει ἔχομεν πνεῦμα οἰκογενειακὸν οἷον παρ' ὀλίγοις ἄλλοις λαοῖς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀπαντήσῃ. Ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια εἶναι πρότυπον οἰκογενείας. Εἶθε δὲ οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ νὰ μένωσι παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τόσον στενοὶ καὶ στερεοὶ καὶ νὰ μὴ χαλαρωθῶσι διὰ τῆς ἐπιρροῆς ξενικῶν ἰδεῶν καὶ ἠθῶν.

§ 44

1. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας, οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαιτέρᾳ τινὰ καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων, ἢ σκοποῦσα α') τὴν ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν καὶ β') τὴν διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς

αὐτὴν ὀδηγοῦμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ζῆ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*). Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἢ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐνῶ τὸναντίον συμβαίνει, διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου οὗτος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα, ἢ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα, δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ὄρισμόν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει αὐτούς, καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ἵν' ὧν προΐσταται ὁ μὲν βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτείαις, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἄπλοι πολῖται. Ἡ πολιτεία εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ οἱ προπάτορες ἡμῶν καλεῖται πατρίς.

§ 45 α'

2. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει, συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, εἰς τοὺς ἀρχοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, τοὺς δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὠρι-

(*) Ὁ Ρουσσώ.

σμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι· 1) *Νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους.* Ὅταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελῆσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτείᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἢ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) *Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς.* Ἀφοῦ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμπερόντων, τὴν πνευματικὴν δηλ. καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελον ἀντιβαίνει εἰς τὸν προρισμὸν τῆς τεῦτον, τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθικούς. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. (1) *ἀνήθικος νόμος, ὁ διατάσσει τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, οὐδένα μάλιστα ὑποχρεοῖ·* διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεὸς, ὁ ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) *Νὰ μὴ δριζῶσι ποινάς, εἰμὴ μόνον δικαίας, καὶ τοιαύτας αἵτινες νὰ τείγωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων.* Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἰκανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὅρισμῳ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἧτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζηται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε', 31—46). 4) *Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ εἶναι σαφεῖς·* διότι νόμοι ἀσαφεῖς, ὅτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἄγνωστοι, οὐδένα εὐθύνουσιν.

Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι· 1) *Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ νὰ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι.* 2) *Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ.* 3) *Ὅταν οἱ νόμοι εἶναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὀρισμένης περιστάσεως, τότε*

μόνον δύναται ἡ συνείδησις τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προϊστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἀρχοντας σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν εὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τὴν πατρίδα, ἣν διοικοῦσι. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε», λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. β', 17). Δεύτερον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ κοινὰ τῆς πολιτείας ἀνάγκαι δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε», λέγει ὁ Παῦλος, «πᾶσι τὴν ὀφειλάν, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ῥωμ. ιγ', 6-8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν· «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον. 1ον) Ὅταν ἀντιτίθεται αὐτὴ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βᾶσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελέσῃ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαιρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχὴ. 2ον) Ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθικῶν, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἵσταται ὁ θεῖος ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα· «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29). Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων εἶναι ἡ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ἡ φιλοπατρία. Πάντες δηλαδὴ ὀφείλουσι· 1ον νὰ ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς πατρίδος καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὐ-

ρεθῆ και τὸ ἀτομικόν, τὸ ὑναντίον δέ, δταν τὰ κοινὰ κακῶς βαι-
νωσι, και τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πά-
σχουσι· Ἰον ἐφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης
ὑφ' οἰουδήποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως ἐπιζημίου εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν, τὴν τιμὴν και τὴν πρόοδον και ἐν γένει εἰς τὰ συμφέ-
ροντα τῆς πατρίδας, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν κατὰ παντός ἐξωτε-
ρικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ και δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵμα-
τός των· και Ἰον νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προα-
γωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ
ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν και τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοι-
αύτη φιλοπατρία ἐμεγάλυνε και ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα και ἐν
τοῖς ἀρχαίαις χρόνοις και κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ
1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τὸ ὑναντίον πάντοτε
και πανταχοῦ τὴν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὅφείλει μὲν ὁ χρι-
στιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμ-
πολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 45 β'

Παραδείγματα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν πατρίδα. Παραδεί-
γματα φιλοπατρίας παρέχει ἡμῖν ἄφθονα ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἡ
φιλοπατρία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑμνεῖται ὑπὸ πάντων τῶν
ἱστορικῶν και ποιητῶν ἀρχαίων και νεωτέρων χρόνων, οἱ δὲ
ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι
και Θερμοπύλαις, ἐν Σαλαμῖνι και Πλαταιαῖς, ἐν Μυκάλῃ και
Εὐρυμέδοντι ποταμῷ και οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἥρωες,
ὁ Μιλιτιάδης και ὁ Λεωνίδα, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης και
ὁ Κίμων, θὰ μνημονεύωνται εἰς αἰῶνας αἰῶνων ὡς τὰ ἐξοχώτερα
παραδείγματα φιλοπατρίας. Ἀλλὰ και ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς δὲν
ὑπολείπεται κατὰ τοῦτο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι και οἱ
ἥρωες τοῦ 1821, ὁ Κανάρης και ὁ Μιαούλης, ὁ Κολοκοτρώνης

καὶ ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Διάκος καὶ ὁ Μπότσαρης, ἡ ὀλοκαύ-
 τωσις τοῦ μοναστηρίου Σέκκου ἐν Ῥουμανίᾳ, αἱ Σουλιώτισσαι
 τοῦ Ζαλόγγου, ὁ Καψάλης καὶ ἡ ἐνδοξος ἐξοδος τοῦ Μεσολογ-
 γίου, ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τόσαι ἄλλαι ἡρωϊκαὶ σκηναὶ
 τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως καὶ τὰ νεώτερα ἡρωϊκὰ κατορθώ-
 ματα τοῦ 1912, 1913 καὶ 1918 ἐν Σφραγιστοπόρῳ καὶ Μπιζα-
 νίῳ, ἐν Κιλκίς καὶ ἐν Δαρδανελλίοις, ἐν Δοϊράνῃ καὶ ἀλλαχοῦ
 μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοπατρία εἶναι καὶ νῦν ἡ αὐτὴ,
 ὅποια ἦτο καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Εἶθε ἡ τοιαύτη φιλοπατρία νὰ
 φλέγῃ τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς δό-
 ξαν τῆς πατρίδος ἡμῶν.

§ 46 α'

γ'. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ
 κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔχει
 ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ
 τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς
 ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν
 Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτῆρά των καὶ
 ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἡ σκοποῦσα τὴν σωτη-
 ρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν κατὰ
 τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκ-
 κλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευ-
 θύνωσιν αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν
 ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν (1).

Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς
 τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται *πιστοὶ ἢ λαϊκοί*.

(1) Ἡ πολιτεία συμφώνως πρὸς τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν, ὅστις
 εἶναι νὰ προασπίξῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ κωλύῃ πᾶσαν κατ'
 αὐτῶν βλάβην, δικαιούται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία,
 τοῦναντίον, ἡ σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὸν λαόν,
 οὐδέποτε δύναται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας, μόνον ὄπλον ἔχουσα τὸν
 λόγον καὶ τὴν πειθῶν.

Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἐξῆς καθήκοντα. Τὸ καθήκον τῶν κληρικῶν εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, 1ον) διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, 2ον) ἐκτελοῦντες τὰς ὀρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας καὶ ὄν διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη ὀφείλουσι πρῶτον νὰ εἶναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον διδασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, ἐὰν δὲν εἶναι αὐτοὶ δεδιδαγμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος εἶναι «διδακτικός» (Α΄ Τιμοθ. γ', 3) καὶ «ἀντέχεται τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τίτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύνανται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο ἀμαθῆς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρηται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρβλ. § 44 (1)). Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικός νὰ παρέχῃ τὸν βίον τοῦ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ εἶναι «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπίληπτος» (αὐτόθι) καὶ «τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ» (Τιμοθ. δ', 12). Ἄλλως τίνα

(1) Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν πολιτείας καὶ ἐκκλησίας παρατηροῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ κρατῆ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρου ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ κράτει. Οὔτε ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ πιέσῃ τὴν πολιτείαν, οὔτε ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ σχέσις πρέπει νὰ εἶναι σχέσις φιλίας. Ἡ πολιτεία δεόν νὰ προστατεύῃ τὴν ἐκκλησίαν τὴν μορφοῦσαν ἠθικῶς τοὺς πολίτας, ἡ δὲ ἐκκλησία δεόν νὰ σέβηται τοὺς νόμους τῆς πολιτείας ἐν ᾗ ὑπάρχει ὡς σωματεῖον σκοποῦν νὰ ἐκπαιδεύῃ θρησκευτικῶς τοὺς πολίτας.

δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκη μὲν, μὴ πράττη δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῷ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς τοῦ σοφοῦ μὲν ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὄλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι α') νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνες τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιπ. β' 12, Β' Θεσσαλ. γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας· β') νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν· πρὸς δὲ γ') νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων, καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν, καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι 1) Πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλείπη τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἑβρ. α' 23, Ἐφ. δ' 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἕγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις προσβαλλομένην ἢ κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ μηδὲ ὄλως μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεώς της δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην. 3). Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοῦ πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐπιτυχεστέραν ἐπίτευξιν τοῦ ὕψους αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν ὀφείλει πᾶς ἀληθὴς χριστιανὸς νὰ ἀσπάξῃται προθύμως καὶ νὰ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

§ 46 β'

Παραδείγματα.

Παραδείγματα ἐξόχου ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἔχομεν τοὺς ἀρχαίους πατέρας τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτὴν ἀφιέρωσαν ὀλόκληρον τὸν βίον των πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτῆς, ὑπερήσπισαν αὐτὴν κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς, τῶν τε κεκηρυγμένων ἐχθρῶν καὶ διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ αὐτοκρατόρων καὶ πολλῶν ψευδοφιλοσόφων γραψάντων κατ' αὐτῆς, ἀπέκρουσαν τοὺς ἀπειραρίθμους αἵρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, ἠρμήνευσαν τὰς ἀγίας Γραφάς, ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς καὶ ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐλάμπρυναν τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀνενέωσαν τὴν ῥητορικὴν τέχνην τῶν ἀρχαίων κλασικῶν ῥητόρων, διὰ δὲ τοῦ ἀγιωτάτου βίου των κατέλιπον ἄριστον παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς ἐπιγενομένοις. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Κλήμης, ὁ Κυπριανός, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Νύσσης Γρηγόριος, καὶ πρὸ πάντων οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχαι Βασιλείος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, οἵτινες συνδυάσαντες ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξαν ἐπιστημονικῶς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐδόξασαν τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦ μεγάλου Βασιλείου ποτὲ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὸ θάρρος, μεθ' οὗ ἀπήντησε πρὸς τὸν Μόδεστον τὸν ἐπίτροπον τοῦ Ἀρειανίζοντος αὐτοκράτορος Οὐάλεντος τὸν ἀπειλήσαντα αὐτὸν εἰς ἔξορίαν, δημεύσεως περιουσίας, βασάνων καὶ θανάτου, ὅτι οὐδὲν τούτων πτοεῖ αὐτόν. Δήμεισιν περιουσίας, εἶπε, δὲν φοβοῦμαι, διότι δὲν ἔχω εἰμὴ ὀλίγα βιβλία καὶ τινα παλαιὰ ἐνδύματα· οὔτε ἔξορίαν, διότι πανταχοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρόσκαιρος καὶ πάρεπιδημος· οὔτε βασάνους, διότι τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀνθέξῃ πολὺ εἰς αὐτάς· οὔτε θάνατον, διότι ὁ θάνατος θὰ μὲ ἐνώσῃ τὸ ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ.

τοῦ δὲ Γρηγορίου τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τῇ τότε ἐστία τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Οὐάλεντος· καὶ τοῦ Χρυσοστόμου τὴν τόλμην, ὅστις ὡς ἄλλος προφήτης Ἡλίας ἤλεγξε τὴν παντοδύναμον αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν διὰ τὴν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπικρατοῦσαν ἀκολασίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τοιοῦτον ζῆλον πρέπει νὰ δεικνύωμεν καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, πεποιθότες ὅτι δὲν ἔχει τις ἀληθῶς πατέρα τὸν Θεόν, ὅστις δὲν ἀγαπᾷ τὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν αὐτοῦ μητέρα, ὡς εἶπεν ὁ Κυπριανός.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Είσαγωγή.

- § 1. Τί είναι χριστιανική ηθική ;
- § 2. Τίς ή αξία τής χριστιανικής ηθικῆς ;
- § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν ηθικὴν ;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς

- § 4. Τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ηθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν ; Τίς εἶναι ἡ σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;
- § 5. Τίς ὁ ὕψιστος ηθικὸς νόμος, ὃ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;
- § 6. Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ηθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;
- § 7. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ηθικὸς νόμος ;
- § 8. Τί εἶναι ἡ συνείδησις ;
- § 9. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα ;
- § 10. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;
- § 11. Τί δίκαιον καὶ τί ἄδικον ; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία ; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης ;
- § 12. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσης τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων ;
- § 13. Τί εἶναι ἐλευθέρια θέλησις ;

- § 14. Τί είναι καταλογισμός τῶν πράξεων ;
 § 15. Τί είναι ἀρετή ;
 § 16. Τί είναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν ;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

*Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν,
 πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.*

Α΄.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

- § 17. Τί είναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;
 § 18. Τί είναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν ;
 § 19. Τί είναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;
 § 20. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;
 § 21. Τί είναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;
 § 22. Τί είναι προσευχή ἢ λατρεία ;
 § 23. Τί εἶναι κοινὴ προσευχή καὶ τί ἑορτή ;
 § 24 α΄. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ
 καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;
 § 24 β΄. Παραδείγματα.

Β΄.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

- § 25. Τί είναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ πῶς διαιροῦμεν
 τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς καθήκοντα ;
 § 26. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν
 ἡμῶν ;
 § 27. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ
 σώματος ἡμῶν ;
 § 28. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ
 πνεύματος ἡμῶν ;

- § 29. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;
- § 30. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ; Πῶς διασώζομεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ;

Γ'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

- § 31. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;
- § 32. Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;

Α'.

Ἀτομικὰ καθήκοντα.

- § 33. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον ;
- § 34. Τί εἶναι τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία ;
- § 35. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῶ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;
- § 36. Ἄρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;
- § 37. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;
- § 38. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;
- § 39 α'. Τί εἶναι τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας ;
- § 39 β'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον ;
- § 39 γ'. Παραδείγματα.

B'.

Κοινωνικά καθήκοντα.

- § 40. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;
- § 41. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;
- § 42. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;
- § 43 α'. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;
- § 43 β', Παραδείγματα
- § 44. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;
- § 45 α'. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;
- § 45 β'. Παραδείγματα.
- § 46 α'. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;
- § 46 β'. Παραδείγματα.
-

ΣΕΙΡΑ 100 ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

1. 'Ο Ουρανός. 2. 'Η 'Εκκλησία μας. 3. 'Η Γῆ τοῦ πυρός. 4. 'Ο 'Ανθρωπος καὶ τὸ σῶμα του. 5. Τὰ ὠφελιμ. πτηνὰ τῆς 'Ελλάδος. 6. 'Ο Στρατιώτης. 7. 'Ο 'Υλικὸς κόσμος. 8. Τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου. 9. 'Ο μικρὸς Πλούταρχος, μέρος Α'. 10. 'Η Εὐρώπη κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα 11. 'Ο Κύρ Σίμος. 12. 'Η 'Ακρ. πόλις τῶν 'Αθηνῶν. 13. Αἱ Μέλισσαι. 14. 'Η Αἴγυπτος. 15. 'Ηλιος, ζῶη καὶ κίνησις. 16. Τὰ 'Ελληνικὰ γράμματα. 17. Νοσήματα καὶ μικρόβια. 18. 'Ο Γεωργός. 19. 'Ο Κολόμβος. 20. 'Ο μικρὸς Πλούταρχος, μέρος Β'. 21. 'Ο Χαρακτήρ. 22. 'Η βασίλισσα Βικτωρία. 23. 'Οδηγὸς τῆς οἰκοδομητικῆς. 24. 'Ο 'Εθνικὸς πλοῦτος, μέρος Α'. 25. Μάρτυρες τῆς ἐπιστήμης. 26. 'Η 'Ρωσία. 27. 'Ο 'Εθνικὸς πλοῦτος, μέρος Β'. 28. 'Ο Μέγας 'Αλέξανδρος. 29. Τὸ Δένδρον. 30. 'Ιστορία ἐνὸς πλουσίου. 31. Αἱ Πρῶται βοήθειαι. 32. 'Ο μικρὸς Πλούταρχος, μέρος Γ'. 33. 'Ανέκδοτα ζῶων. 34. Τὰ 'Ανθη. 35. Βενιαμίν Φραγκλῖνος. 36. 'Ο Βίος τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ. 37. Αἱ 'Ορνίθες. 38. Αἱ Γειτόνισσαι. 39. Τὸ Γάλα. 40. Οἱ 'Αργοναῦται. 41. 'Ο Καθαρὸς αἶψ. 42. Οἱ Τρεῖς Μεγάλοι 'Ιεράρχαι. 43. Οἱ Μετανάσται. 44. 'Ο Οἶνος. 45. Τὸ Κράτος τοῦ πλοῦτου. 46. Οὐάσιγκτων. 47. 'Ο Μεταξοσκώληξ. 48. 'Ανακαλύψεις τοῦ 19ου αἰῶνος. 49. Τὸ Βρέφος. 50. Φρειδερίκος ὁ μέγας.	51. 'Αποταμίευσις 52. 'Ο Καπνός. 53. 'Η Σουηδία. 54. Ἴ, Ψάρευμα. 55. 'Ιστορία τῆς μετάξις. 56. 'Ηράκλειος. 57. 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας. 58. Τὰ Μεταλλεῖα. 59. 'Εκ τῶν ἠθικῶν τοῦ Πλούταρχου 60. 'Ημερολόγιον 'Ερημίτου. 61. 'Η Μακροβιότης. 62. Συλλογαὶ Φυσικῆς 'Ιστορίας. 63. 'Η 'Ιταλία. 64. Τὰ Θηρία. 65. Πειράματα Φυσικῆς. 66. 'Ασπὸς υἷος. 67. 'Η 'Ορασις. 68. 'Ο μικρὸς Κτηνοτρόφος. 69. 'Η Εὐτυχία. 70. Γεωλογία. 71. 'Ο 'Ιουστινιανός. 72. Γυμναστικὴ. 73. 'Ο Πεσταλότης. 74. 'Η Γῆ. 75. Οἱ Τυφλοί. 76. Οἱ 'Αγῶνες. 77. 'Εορταστής. 78. 'Η Φυματίωσις. 79. 'Η Τεμὴ τοῦ Σουεξ. 80. Αὐτοκρ. Διογένης ὁ 'Ρωμανός. 81. 'Ο μικρὸς Κτηνίατρος. 82. Τὸ 'Αλας. 83. 'Ο Κοραῖς. 84. Τὸ ἔργον τοῦ Παστέρ. 85. 'Η Ζωγραφικὴ. 86. 'Ο Κυνηγός. 87. 'Αμερικὴ καὶ 'Αμερικανοί. 88. 'Η 'Ελαία. 89. Ναυτικὴ ὑγιεινὴ. 90. Αἱ θρησκείαι 91-92. 'Ο Καποδίστριας (διπλοτὴν) 93. Τὸ 'Εμπόριον. 94. 'Εθνικοὶ εὐεργεταί. 95. Τὰ Λουτρά. 96. Τὰ 'Ελλη. γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστ. 'Ελληνισμοῦ. 97. 'Ο Λαχανόκηπος. 98. Χρονολ. τῆς 'Αρχαίας 'Ιστορίας. 99. Χρον. τῆς Μεσαιων. καὶ Ν. 'Ιστορ. 100. 'Απάνθισμα τῶν ἔργων Βικέλα

Τιμᾶται λεπτ. 0.40 (διὰ τὰς ἑπαρχίας καὶ τὸ ἐξωτ. λεπτ. 0.80)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000082383

Ἀριθ. { Πρωτ. 1497
Διεκπ. 1017

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἀ. Διομήδη Κυριακόν.

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Συνωδᾶ τῇ ἐκθέσει τῇ ὑποβληθείσῃ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσαν **Χριστιανικὴν Ἠθικὴν** ὑμῶν κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξεληθόντος, ἀποφαίνεται ἡ Ἱ. Σύνοδος, ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τούτῳ οὐδὲν περιέχεται τὸ ἀντιπίπτον τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἠλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ